

GESZTI ZSÓFIA

„Mi és a másikok”

Felekezetek közötti konfliktus és vallási identitás Tiszabökényben

E tanulmány célja annak bemutatása, hogy milyen erők, folyamatok tartanak össze egy falut, a kárpátaljai Tiszabökény lakóit, melyek az ott élő emberek mindennapi tevékenységeit és gondolatvilágát döntően meghatározó jelenségek és események. Ezek között, úgy látszik, gyakran kiemelkedő szerepet játszanak a különböző egyházi ünnepek, a vallási felekezetekhez való tartozás.

Az 1990-es évek folyamán hosszas viszálykodás jellemezte a kárpátaljai Tiszabökényben a többséget alkotó pravoszláv¹ és görög katolikus gyülekezet egymással való viszonyát. Bökény bizánci rítusú templomát 1949-ig a görög katolikus felekezet használta, ortodox vallásúak nem éltek a faluban. A Szovjetunióban megszüntették a görög katolikus egyházat, híveit hivatalosan beolvasztották a pravoszláv egyházba. Bökényben azonban az átminősítés csak a felszínen történt meg, az emberek vallásgyakorlása és vallási identitása alig változott. 1990-ben újra megalakulhatott a görög katolikus egyház, számos, addig ortodoxnak regisztrált gyülekezet visszatérhetett régi hitéhez, ám néhány településen komoly problémákat vetett fel a görög katolikussághoz való csatlakozás. A vizsgált faluban csak egy kisebb csoport vált újra görög katolikussá, a többség megmaradt pravoszlávnak. A szétválás évekig húzódozó ellenségeskedést eredményezett. Úgy tapasztaltam, a felekezeti konfliktus az elmúlt évtizedben is meghatározó szerepet játszott a falu életében, az egyik legfontosabb mozgatója volt az emberi kapcsolatrendszernek. Éppen ezért tartottam fontosnak, hogy 1998-ban elkezdett, mindkét felekezetenél végzett kétéves terepmunkám alatt – más témák mellett – ennek, a pravoszlávok és görög katolikusok között feszülő ellentétnek az okait, mibenlétét és történetét vizsgáljam.

Előljáróban még néhány szó a területen folytatott korábbi kutatásokról. Kárpátalján 1918 előtt alig folytak néprajzi vizsgálatok. Azok az utazók, esetleg néprajzosok, akik a Monarchia északkeleti megyéibe merészkedtek, sokkal érdekesebbnek és egzotikusabbnak találták a Kárpátok archaikusabb életmódot élő ruszin lakosságát, mint az itteni magyarokat. A huszadik század elején itt is megkezdődött a kutatómunka, elsősorban a folklór terén, de az országgrész elcsatolása után ezek a törekvések megtorpantak. 1943–1944-ben szerveződött egy néprajzi kutatótábor, ami az egykori Ugocsa vármegye falvait mérte fel, elsősorban szociográfiai szempontból; ennek anyaga a Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattárában található. A szovjet korszakban néprajzi vizsgálatok csak korlátozottan folytak, a terület felfedezése leginkább az 1980-as évek második felétől kezdődött meg.

A felekezeti viszálykodás szorosan összefügg azzal a történelmi és politikai szituációval, amelynek eredményeként létrejött. Itt elsősorban a Szovjetunió azon törekvése volt meghatározó, hogy a pravoszláv vallás egyeduralmát kiterjessze, amit a vallási kisebbség-

gek háttérbe szorításával, megszüntetésével igyekezett elérni, a keleti és nyugati egyház között elhelyezkedő görög katolikusságot pedig az államegyházba beolvasztani (Keményfi 2000:34–35). Erre hivatalosan 1949 augusztusában került sor (Pirigyi 1991:69). Éppen ezért lehet különös jelentősége a rendszerváltás után újjáalakuló görög katolikus egyház gyülekezetei vizsgálatának, mennyire formálta át a vallási öntudatot az ortodoxiához való csatolás, illetve melyek azok a konfliktusok, amelyek ebből adódóan napjaink felekezeti életét meghatározzák. A vallási identitás fontos eleme a más felekezetekkel, azok tagjaival való kapcsolat (Bartha 1996:194), ami egy olyan közösség esetében, ahol egy korábban egységes gyülekezet vált szét két külön felekezetre, különös hangsúllyal rendelkezhet. A kárpátaljai görög katolikusság, azon belül is a magyar nyelvű és nemzetiségű közösségek újjászerveződése számos társadalmi problémát hozott a felszínre. Az eddigi vizsgálatok alapján úgy tűnik, ezek az azonos szituációból következő konfliktusok a legkülönbözőbb változatokban fordulhatnak elő. Ezt igazolják Pusztai Bertalan kutatásai, melyeket három Ung-vidéki görög katolikus közösségben végzett (Pusztai 1996), valamint Pilipkó Erzsébet tanulmányai Salánkról (Pilipkó 1995; 1997). Az általam vizsgált falu sorsa több szálon kapcsolódik Salánkhoz, az egykor egy vármegyéhez, majd ugyanazon járáshoz tartozó települések egymás információs körébe tartoznak, de ami ennél is lényegesebb, a Szovjetunió idején évekig a salánki pap járt Bökénybe is.

A bökényi görög katolikus-pravoszláv felekezeti konfliktus vizsgálata közelebb vihet ennek a kor- és régióspecifikus jelenségnek az értelmezéséhez.

A falu etnikai jellemzői

Tiszabökény etnikailag egységes képet mutat, az 1989-ben végzett népszámlálás szerint a falu 98 százaléka magyar nemzetiségű (Botlik–Dupka 1993:170). A nem magyar származásúak túlnyomórészt asszonyok, akik házasság révén kerültek a településre. A görög katolikus, és görögkeleti felekezet tagjai így egyaránt magyarok. A betelepült más nemzetiségűek, akik kárpátaljai ruszinok vagy távolabbi területekről érkezett ukránok, a pravoszláv egyház hívei.²

A görög katolikusok és pravoszlávok teljes mértékben magyar identitásúak, a környezetük (reformátusok) is annak tekinti őket. Már a két világháború között is az egész falu magyar volt.³ „*Mi magyarok voltunk, ez a rész mindég.*” (G. k. 1.)⁴

Ezt fontos hangsúlyozni, hiszen a görög katolikus családok többségét elmagyarosodott ruszin betelepülők leszármazottai alkotják, de az emlékezet és a családi hagyományok nem őrzik már az egykori ruszinság nyomait. Sőt, napjainkban kifejezetten sértésnek számít, ha valakire azt mondják, *hucul*. A vallás azonban jól konzerválhatja egy korábbi időszak etnikai összetételét (Bartha 1991:48), mint ezt esetünkben is láthatjuk. A ruszinok a 17–18. század során fokozatosan húzódtak a hegyekből a síkság felé, a tatár betörések és más csapások után a megritkult magyarság pótlására kerültek az ugcasai Tiszahát falvaiba. A háborús veszteségek elsősorban a jobbágyokat érintették, ezért a környező kishemesi falvak lakossága nagyjából változatlan maradt, míg Bökényben, ahol a nemesi birtokok nem aprózódtak el, és jelentős számú jobbágy élt, a kihalt magyar családok helyére ruszin parasztok kerülhettek. A görög katolikus ruszinok a magyar közegben hamar elvesztették anyanyelvüket (Szabó 1937:297–298), de vallásukat és

társadalmi helyzetüket sokáig megtartották. A vidék zsellérjei, napszámosai, cselédei a görög katolikusok közül kerültek ki (Kresz et al. 1943–1944b).

A görög katolikus egyházban a liturgia nyelve sokáig az ószláv volt, de annak ellenére, hogy nem engedélyezték a templomokban a magyar nyelv használatát, a tilalmat számos esetben megkerülték (Bartha 1996:199). Nem tudjuk, hogy Bökényben mikor tértek át a magyar nyelvű istentiszteletekre, a két világháború között a misék nagy részét valószínűleg már magyarul végezték. Karácsonykor és húsvétkor napjainkban is felhangzanak ószláv énekek, valamint az ószláv liturgia emlékét őrzi egy, a templomban fennmaradt evangéliumos könyv is.

A 20. század folyamán a falu görög katolikus lakóit vallásuk miatt többször tekintették hivatalosan ruszinnak, de ők maguk ezt soha nem vállalták, mindig magyar érzelműek maradtak (Kresz et al. 1943–1944a).

A néprajzi szakirodalomban a vallási konfliktusokkal foglalkozó művek nagy részében elsősorban etnikai ellentétekkel találkozunk, olyan esetekkel, mikor egy faluban vagy azonos területen két különböző nemzetiség két külön felekezethez tartozik, és a vallási identitás egyúttal etnikai hovatartozást is jelöl, szinonim fogalomká válhat (Bartha 1984:99). Bökény esetében azonban nincs szó erről, mind a görög katolikus, mind a pravoszláv felekezethez túlnyomórészt magyar nemzetiségű hívek tartoznak, így etnikai vonatkozása nincs a köztük lévő ellenségeskedésnek.

Bökény vallási képe

Tiszabökény lakossága több valláshoz tartozik. A 2. világháború előtt a görög katolikusok alkották a többséget, őket követték a reformátusok, rajtuk kívül voltak római katolikusok és izraeliták is. (Az 1941-es népszámlálás szerint görög katolikus: 53 százalék; református: 30,3 százalék; római katolikus: 8,4 százalék; izraelita: 8,1 százalék.) Már a 20. század első felében is jelentős volt a vegyes házasságok aránya (Kresz et al. 1943–1944b). Ezek és az általam gyűjtött elbeszélések alapján úgy tűnik, nagy vallási tolerancia volt jellemző a falura, és tapasztalataim szerint a viszálykodás ellenére napjainkban is így van. Ez paradoxonnak látszik, de igyekszem megmagyarázni, miért gondolom így.

A faluban általános felfogás a különböző felekezetekkel kapcsolatban, hogy „*ugyanazt az Istent imádjuk*”, ezért lényegében mindegy, hogy hogyan. Nagyon magas a vegyes házasságok aránya, melyekben általában a fiú az apa, a leány az anya vallását követi. Így a gyerekek belenevelődnek a másik vallás ismeretébe és elfogadásába. A családon belüli tolerancia természetesen nem vonatkozhat görög katolikus-pravoszláv vegyes házasságokra, mert ilyenek nem léteznek. A szétválás (1990) óta mindössze két olyan esküvőről tudunk, amikor e két felekezet tagjai házasodtak össze, de a lakodalom után mindkét esetben a másik fél is az egyik vallásra (mind a kétszer a pravoszlávra) állt át.

Az is figyelemre méltó, hogy azok a pravoszláv vagy görög katolikus hívek, akik a templomtól messze, más faluban laknak, és nem tudnak minden vasárnap átmenni Bökénybe, gyakran a helyi református templom istentiszteleteire, Biblia-óráira járnak. Egyik pravoszláv ismerősünk pedig, ha Fehérgyarmaton jár, rendszeresen betér a buszpályaudvar melletti római katolikus templomba, hogy amíg a busz indulására vár, hallgassa a misét.

A bökényi görög katolikus és pravoszláv templomhoz tartoznak a Tiszahát környező református falvaiban (Péterfalván, Tivadarban, Nagypaládon, illetve Farkasfalván) élő bizánci szertartást követő hívek, akik éppúgy érintettek voltak a viszálykodásban, mint a Bökényben lakók. Ezek közül Farkasfalva, Bökény társközsége különös helyzetben van, ott ugyanis önálló görög katolikus gyülekezet működik, amely a múzeumként működő egykori Fogarassy-kúria római katolikus kápolnáját vette birtokba, 1999 őszétől papjuk is más, mint a bökényieknek.

A pravoszláv és a görög katolikus felekezet számaránya

Pontos adataink nincsenek a pravoszláv és a görög katolikus gyülekezet tagjainak számáról, egyrészt mert a híveket családonként tartják számon, amely kategóriába éppúgy beletartoznak azok a családok, ahol a házastársak és összes gyermekeik azonos vallást követnek, mint ahol csak az egyik szülő és gyermekeinek egy része tartozik az adott felekezethez. Másrészt mind a két közösség szereti saját létszámát a valóságnál többnek, a másikat pedig kevesebbnek feltüntetni, még az erről legújabbak egyházi tisztviselők is. Egy alkalom azonban mégis kínálkozik arra, hogy a két felekezet körülbelüli nagyságáról az egész faluközösség meggyőződjön: a húsvéti pászkaszentelés. A templomudvaron zajló szertartáson minden család részt vesz, az ételszentelésre elkészített kosarakat a templom körül helyezik el, ezek száma nagyjából megegyezik az adott gyülekezetbe tartozó családok számával. Nem véletlen tehát, hogy figyelemmel kísérik a másik felekezet ünneplését is, hogy hány kosarat szenteltek, vagyis mennyien vannak. Ennek alapján becslésem szerint 1999 húsvétján a pravoszláv felekezethez valamivel több, mint 300 család tartozott, a görög katolikusokhoz 100–120 család. Ez az arány azonban folyamatosan változik, lehetséges, hogy néhány éven belül kiegyenlítődik.

A felekezeti szétválás és konfliktus története

A második világháborúig vallásilag a görög katolikusok alkották a falu többségét. Miután Kárpátalját a Szovjetunióhoz csatolták, a görög katolikus egyházat hivatalosan megszüntették, és híveit ortodoxnak minősítették, a templomokat bezárták, vagy csak mint pravoszláv templomot engedték tovább működni. A papokat meghurcolták, többségüket rákényszerítették, hogy „írjanak alá”, tehát vállalják a pravoszláv valláshoz tartozást (Szabó, szerk. 1999). 1949-ben Tiszabökényben is betiltották a görög katolikus vallást, papjuk ugyan aposztatált, de később visszavonta, amiért 25 év börtönre ítélték, ebből négy évet töltött le (Botlik–Dupka 1993:171).

Annak ellenére, hogy névleg pravoszlávvá vált a gyülekezet, az emberek vallási tudatán ez nem változtatott. A szertartások külsőre hasonlóak maradtak, ugyanúgy magyar nyelven, a pravoszlávvá lett régi papok vezetésével folyt az istentisztelet. Az egykori görög katolikus papok titokban kereszteltek, sőt eskettek is az addigi törvények szerint.

„Itt olyan öreg papok vótak, akik hazakerültek a esurmából [börtön], de már aláírtak, na de úgy végeztek, mint addig. Űk mondták magukba a pápát, említették, mint ahogy

van abba a végzésbe. Na de nyilvánosan nem lehetett, mer nem tudta, hogy ki van benn a templomban, hogy ki fogja útét elárulni újra.” (G. k. 2.)

Magát a vallásosságot, a vallásgyakorlást is üldözték, legintenzívebben az 1950-es évek elején. Az egyházat nehéz helyzetbe sodorta, hogy irreálisan nagy adókat vetettek ki rá, fenntartása csak nagy erőfeszítések árán volt lehetséges. Az emberek többségét a legkülönbözőbb eszközökkel próbálták távol tartani a templomtól, például ki is rúghatták az állásából azt, akiről kiderült, hogy rendszeresen misére jár. A gyerekeknek ünnepekkor, elsősorban húsvétkor kötelezően el kellett menni az iskolába, ahol valamilyen programot szerveztek nekik, például szovjet filmeket vetítettek húsvét vasárnap, a pászkaszentelés alatt.

Csak kevés család tartott ki a vallásosság mellett, ezeknek a leszármazottjai napjainkban is a legvallásosabbak közé tartoznak, többségük a görög katolikus felekezet tagja.

A szétválás közvetlen előzményei és a konfliktus első szakasza

A görög katolikus és a pravoszláv felekezetek közötti viszálykodás történetében több szakaszt lehet elhatárolni. Az ellentét alapjai és kirobbantó okai már jóval a gyülekezet kettészakadása előtt megjelentek. Ezért az első szakaszt 1982 és 1990 közé lehet helyezni.

1982-ben Tiszabökénybe egy fiatal, frissen végzett magyar nemzetiségű pap érkezett, aki nemcsak hivatalosan, hanem lelkiütileg is pravoszláv volt. A közösség kezdetben örömmel fogadta, hogy a korábbi idős, meggyötört atyák után egy lelkes és tettekre kész ember vette át a felekezet irányítását. Az új paptól azt várták, hogy az eddigi gyakorlatnak megfelelően, görög katolikus módra végezze a szertartásokat. Ő azonban pravoszláv papként valóban ortodox gyülekezetet próbált faragni a bökényiekből.

„A kántorral kikezdett, mer nem úgy olvasta a »Hiszek egy«-et, ahogy a pravoszlávoknál kell. Ő mondta, hogy katolikus. Becsapta előtte a könyvet, mer neki azt kell, hogy közönséges egyháznak.” (G. k. 3.)

A konfliktus fő forrása az volt, hogy az ortodoxia szabályainak megfelelően a pap elkezdte átalakítani a templomot. Ezen az akkori *egyházvezetők* (kurátor, kasszír és a *húszas tanács tagjai*) felháborodtak, többek között ezért nem szavaztak meg semmiféle pénzüsszeget, amit a pap kért. Ezt a szembenállást csak tetézte az egyház zavaros pénzügyi helyzete, ami a pap és a világi vezetőség között kölcsönös vádaskodásra adott okot. A megromlott viszony eredménye az lett, hogy a vezetőséghez tartozó családok kiváltak a gyülekezetből, és a szomszédos Tiszaújlak görög katolikus templomába kezdtek járni. Ebben a helyzetben érte a közösséget a rendszerváltozás.

A konfliktus második szakasza

Az 1990-es évek elején a rendszerváltás és Ukrajna függetlenedése után újra engedélyezték a görög katolikus egyház működését. Azokon a településeken, ahol a háború előtt görög katolikusnak felszentelt, a későbbiekben „pravoszlávósított” papok működ-

tek, az egész közösség zökkenőmentesen visszatért a korábbi vallásához, a papot is „visszakeresztelték”. Más falvakban, ahol pravoszláv papok voltak, ők visszavonultak, helyükre görög katolikus papok kerültek, akik a paphiány miatt a magyar közösségek többségébe Magyarországról jártak át. Természetesen nem mindenhol történt problémamentesen a váltás, például az Ung-vidék több településén az egyház nélkül maradt hívek Ungvár római katolikus templomába jártak, ami a többség vallási identitásának megváltozásához vezetett (Pusztai 1996).

A vallásszabadság Bökényben is komoly konfliktushelyzeteket teremtett. A pappal szemben álló csoport abban reménykedett, hogy a görög katolikus egyház helyreállításával a pap eltávozik a faluból, és az egész felekezet visszatér „ősei” vallásához. Ez azonban nem így történt, a pravoszláv pap továbbra is Bökényben maradt. Felmerült, hogy mint magyar nyelvű és nemzetiségű papot át lehetne szentelni, de ő nem egyezett bele. Ezért a gyülekezetből kiszakadtak a korábbi egyházvezetők és néhány további család, akik megalakították a görög katolikus felekezetet.

A gyülekezet kettészakadása heves indulatokat váltott ki, és évekig tartó viszálykodáshoz vezetett. Ez megosztotta az embereket, családok szakadtak szét, szülő és gyermeke, testvérek haragudtak meg egymásra, váltak ellenfélle. A konfliktus alapját a közös templom használatából adódó problémák jelentették, elsősorban hogy melyik felekezet tartson az előírásoknak és a hagyományoknak megfelelő időben liturgiát. Ennek eldöntésére néha verekedések törtek ki, melyek megakadályozására hatóságilag bezárták a templomot, és csak akkor nyitották ki újra, mikor a két gyülekezetnek sikerült megegyeznie egymással.

Beletörődés és megbékélés: a konfliktus harmadik szakasza

A templomhasználati rend megszilárdulásával abbamaradtak a heves viták és összetűzések, a viszálykodás lecsendesedett. A két felekezet beletörődött a kialakult helyzetbe, de továbbra is elhatárolódtak egymástól. Apróbb összetűzésekre még sor került, de ezeknek inkább az egymásról alkotott értékítéletek terén volt jelentőségük.

Az 1990-es évek végéhez közeledve a korábbi nagy ellentétek enyhültek, a mindennapi életben egyre kevésbé érződtek. A görög katolikus-pravoszláv viszálykodást más típusú konfliktusok rétegezték át és szorították háttérbe. Az ellenségeskedés történetének negyedik szakasza egy természeti katasztrófához köthető.

Negyedik szakasz – békülések

A viszálykodás történetében az 1998 novemberében pusztító árvíz komoly fordulópontot jelent. A tisztán vályogból emelt házakat szinte azonnal elmosta a Tisza, körülbelül nyolcvan épület dőlt össze, de az érintett területen minden házban átnedvesedett, megrepedt falak maradtak hátra. Ez a természeti csapás nemcsak az épületekben és más anyagi javakban tett kárt, hanem jelentős volt az a sokkhatás is, ami ekkor érte a bökényieket. Az árvíz átértékelte az emberi viszonyokat, a közös baj és egymásrautaltság egy időre a háttérbe szorította a felekezeti különbségeket, nagyobb szükség lett a csa-

ládtagok segítségére, a rokonság összetartására. Ez a megváltozott élethelyzet arra kényszerítette a még ellenségeskedő rokonokat, hogy kibéküljenek egymással. Tudunk rá példát, hogy az addig egymást kerülő családtagok megsegítették egymást a bajban, az árvíz által kevésbé érintettek részt vettek rokonaik kiköltöztetésében, házának bontásában, illetve a napjainkban is folyó újjáépítési munkákban. A vallási ellentétek természetesen ezzel nem szűntek meg, a régi sérelmek megmaradtak, de úgy érzem, az árvíz nagyban hozzájárult a közeledéshez, a problémák újraértelmezéséhez.

„Ez szomorú volt, mer É.-vel nem beszélt nyolc évet, emiatt a pap miatt. Én mondjuk jóba voltam vele, nade nem úgy, ahogy most vagyok jóba vele. Mer köszöntem neki, de nem jártam nála. És eljött abba az évbe, újéve felköszönteni É.-t. Minden, amikor az árvíz volt. Azóta. Mer anya és fia akkor békültek ki azután.” (G .k. 4.)

Nemcsak az áradásnak a pszichikai tényezőkre gyakorolt hatását kell kiemelni, hanem azokat a jelenségeket is, amelyek az újjáépítés során új konfliktusokat hoztak. Ezen elsősorban a különböző segítések, adományok elosztását kell érteni. A problémák már nem a vallási ellentétből fakadtak, inkább a gazdasági-politikai elit megnyilvánulásai adtak okot az elégedetlenségekre. Felekezeti vonatkozású ellenségeskedés is adódott, de ez nem a két görög egyház között, hanem az eddig a konfliktust kívülről szemlélő reformátusokkal kapcsolatban. A református egyház évek óta Hollandiából kap támogatást, így természetes, hogy az árvíz után a nyugati partnerek azonnal elküldték segélyeiket. Ez irigységet váltott ki a falu többi lakójából. Másik ütközőpont a „magyar brigádok” kérdése volt. A magyarországi református egyházak szervezésében néhány ember érkezett a településre, akik az építkezésekhez ingyenes munkaerőt biztosítottak. Ők elsősorban a károsult református családokat segítették, a más vallásúak szerint viszont az egész falunak érkezett a segítség.

Az árvíz utáni időszak tehát a kibékülések jegyében telt, aminek eredményeként napjainkban a görög katolikusok és pravoszlávok békésen élnek egymás mellett.

„Na de most már hál’ Istennek a két pap megegyezik, a két kántor megegyezik, mi kell még? Akkor már tán a népnek is meg kéne egyezni.” (G. k. 4.)

Az 1990-es évek elejére, a vizsály legintenzívebb szakaszára már inkább szegyenkezve tekintenek vissza. Ez nem véletlen, hiszen a környéken, még a magyar határon túl is elhíresült Tiszabökény a felekezetszakadásról és a heves konfliktusról. Több görög katolikus közösségben mint ellenpéldát emlegetik a széthúzó bökényieket. Kölcsérről például néhányan átautóztak a határon, hogy a bökényi húsvétkor saját szemükkel lássák a két egymás utáni pászkaszentelést.⁵ Ezért elmondható, hogy a konfliktus ma már az egész falu kollektív szegyenének számít.

„Szerető nép voltunk, most meg az a két vallás nagyon megrongálta a falunkat.” (Prav. I.)

A konfliktus megnyilvánulásai

A templom

A szakrális tér egyik legfontosabb eleme a templom, a hozzá kapcsolódó gyülekezet és bizonyos szinten a falu reprezentációja is (Bartha 1995:16), nem véletlen tehát, hogy a felekezeti konfliktus leghevesebb vitái éppen a templomhasználat miatt dúltak. Sőt, a viszálykodás kirobbanásában is jelentős szerepet játszott a templom átalakítása.

Az 1980-as évek elején a faluba érkezett fiatal, magyar ortodox pap, aki változtatni szeretett volna a gyülekezet vallásgyakorlásán, ténylegesen pravoszlávvá tenni azt, elsőként a templom átformálását, megújítását kezdte meg. Ez a lépés nélkülözhetetlen volt ahhoz, hogy az addig csak névleg pravoszláv felekezetet az ortodoxia felé irányítsa.

A templom átalakítása lett az első konfliktusforrás, ami legelőször megosztotta a híveket. A pap a templomot a görögkeleti egyház szabályainak megfelelően próbálta átformálni. Sokan csak a templom megújítását, szépítését látták ebben, egy kisebb csoport viszont a régi, görög katolikus hagyományok megsemmisítéseként értékelte. Elsősorban az akkori *húszas tanács*, a *kurátor* és a görög katolikus vallási gyakorlathoz legjobban ragaszkodó családok körében váltott ki indulatokat a pap tevékenysége; ez a csoport a mai görög katolikus gyülekezet magja. A templom átalakítását a jelenlegi görög katolikusok és pravoszlávok teljesen eltérően ítélik meg, amit az előbbieket vádként hoznak fel, az utóbbiak azt minősítik a pap legpozitívabb cselekedeteinek, ha papjukról beszélnek, mindig szóba kerül a templom szépítgetése. Különösen érdekes, hogy a két csoport szinte ugyanazzal a szófordulattal fejezi ki a templomhoz fűződő érzelmeit, egyetlen különbség, hogy a pravoszlávok jelen időt, a görög katolikusok viszont múlt időt használnak.

„Ez a pap szerette a szépet, és azt mondta, kicsi a templom, ékesítsük fel. Hát ebbe szent igazság van. Szóval ez akarta, hogy minden szép legyen, na és meg is valósult, mer az az igazság, hogy olyan a kis templomunk, mint egy kis mennyország.” (Prav. 2.)

„Az oltárt szétszedte, meg, sok mindent elégetett a templombul. Kicsi az a templom de hát az úgy nézett ki, mint egy kis mennyország.” (G. k. 3.)

A templombelső megváltoztatása több, egyenként is fokozott indulatokat kiváltó eseményből állt.

1. Oltár. Az oltár megújítása, leegyszerűsítése volt az egyik első lépés a templom ortodoxsá formálásában. A korábbi, a katolikus barokk jegyeit tükröző baldachinos oltárról leemelték a baldachint és az azt tartó oszlopokat, így egy sík felületű, asztalszerű oltár jött létre.

„Mi azt mondtuk, hogy pingpongasztalt csinált. Mer hát az na, nem oltár ahhoz képest, ami volt ebbe a templomba.” (G. k. 2.)

2. „Jézus szíve”. Helytelenítette a pap a két mellékoltár (a Mária- és a Jézus szíve-oltár) meglétét, megszüntetni azonban nem tudta, valószínűleg azért, mert a helyi hagyomány olyan erősen ragaszkodott hozzá, hogy ha lebontotta volna őket, az egész felekezet ellene fordult volna. A Jézus szíve ábrázolást a pravoszláv szemlélet nem fogadja el, ezért ha már eltávolítani nem tudta, közties megoldásként az egyik mellékoltáron lefestette a Jézus előtt lebegő sebzett szív képét.

Érdekes párhuzam, hogy a salánki görög katolikus templomban már jóval korábban,

1949-ben a pravoszlávnak aláírt pap kompromisszumként szintén átfestette a Jézus szíve-ábrázolást, ám az ő esetében nem az ortodox szabályok betartatása és előtérbe helyezése volt a motiváció, sokkal inkább a templom bezárásától való félelem (Pilipkó 1997:54). Bökényben így is csak a templomban szűnt meg ezt a képi motívum, ugyanis különböző olajnyomatok vagy gyárilag nyomott falvédők formájában minden pravoszláv háznál továbbra is megtalálható.

3. A régi zászlók elégetése. Szimbolikus jelentést is hordoz magában az, hogy néhány régi, templomi zászlót elégettek. A pravoszláv pap a rossz állapotban lévő zászlók helyett újakat vásárolt, ezért a funkciójukat veszített, elhasználadott darabokat elégette. Ezzel ő a szabályoknak megfelelően járt el, hiszen a felszentelt tárgyakat nem lehet eldobni, csak elégetni, de sokan úgy gondolták, nem kellett volna megválni a régi zászlóktól.

„A zászlókat elégette. A régieket. Máriapócsról hozogatták azt a drága szép zászló, az a drága nagy kép, olyan képek voltak rajta, mint ott van nekem a Szűz Mária kép. Na hát az nem rongyból volt, az finom anyagból volt megcsinálva.” (G. k. 2.)

„Hát a tisztelendő úr azokat elégette. Na hát nem sokat, mondjuk hát ami már rongyos. Szóval az a törvény. Régen is, mikor megmaradt valami szentelt, azt el kell égetni. El nem dobhassa, mer az felszentelt, az olyan, mint egy imakönyv.” (Prav. 2.)

A templomi zászlók addig a hívők, egyes személyek vagy családok adományaiként kerültek a gyülekezet használatába. A görög katolikusok éppen ezért egyértelműen a régi, görög katolikus hagyományok meggyalázását látták a zászlók elégetésében, végleges megsemmisítésében. A zászlóégetés önmagában is hordozza a zászló által jelképezett csoporttal vagy jelenséggel való szembenállást, a szimbólum elpusztításával hatalmába keríti azt. Nem véletlen tehát, hogy a pravoszláv pap éppen ezt a módját választotta a régi, de ami fontosabb, görög katolikus zászlók használatának megszüntetésére. Elhelyezhette volna őket a templom raktárában is, de az nem szolgálta volna a katolicizmus elleni fellépést, nem úgy, mint a nyilvános térben történő elégetésük.

A templom 1990, a felekezet kettéválása után ismét a viszálykodás tárgya és egyben fő színtere lett. Mivel mind a két gyülekezet ugyanazt a templomot használta, a különböző istentiszteletek megtartásának időpontjáról parázs viták robbantak ki, sokszor az erőszakot sem mellőzve. Elsősorban az ünnepeken jelentett gondot, hogy melyik csoport tartsa a szertartást az annak megfelelő időben. A vasárnapi misék kezdetéről még könnyebben megegyeztek, így alakult ki a ma is érvényes gyakorlat, miszerint egyik héten a görög katolikusok tartják nyolc órától, utánuk a pravoszlávok tíz órától, a másik héten fordítva. Az ünnepi szertartásrendben azonban a legtöbb liturgiának kötött időpontja van, amihez mind a két felekezet ragaszkodott. Éppen ezért nem volt ritka, hogy verekedések törtek ki, tudunk egy olyan esetről is, mikor a két felekezet hógolyócsatát vívott egymással. Az ünnepi templomhasználati rendet is próbálták a vasárnapokhoz hasonlóan megoldani, ám nehezen tudták elfogadni az új időpontokat, ez egészen a naptárreformig ütközőpont maradt a két csoport között.

„Hát mindegy már, nem fogunk együtt ünnepelni, de hogy nekünk mindig, akár húsvét, akár karácsony, nekünk mindig hat órakor, vagy nyolekor, vagy kilenkor kellett menni templomba. Pravoszláv pap meg megyen éjjélkor. Hát ez fantasztikus.” (G. k. 3.)

A kezdeti időszakban egyik felekezet sem törődött bele könnyen a templom közös használatából eredő időbeni változásokba, ami további összetűzésekhez vezetett.

„Mer ugyi először mikor megegyeztettek bennünket, hogy minden második vasárnap külön legyen a mise, egyszer nyóckor, egyszer tízkor. És akkor azt mondtuk, hogy úgy legyen a karácson is. És az első karácsonba nekünk volt éjféltor, nekik volt estelled. A szertartás. A második karácsonba már nem engedték meg, hogy éjféltor menjünk templomba, mert már egy órától az övék. Majd megverték a papot is. Karóval jöttek be a templomba. Verekedni, hogy hát menjünk a templomból, mer már egy órától az övék a templom.” (G. k. 2.)

A vitákból a pravoszláv pap sem maradt ki, ugyan vele csak szóban szálltak szembe, hiszen papi szentségét a görög katolikusok többsége is tiszteletben tartja, megsértése mindenki szemében súlyos vétségnek számít, még akik a legsúlyosabb vádakkal illetik, azok sem mernének kezet emelni a papra. Egy esetről hallottunk, amikor valaki tettelesen is bántalmazta az ortodox papot, ám ezt követően ez az ember hamarosan megbetegedett, amit a pravoszlávok a későbbi halálával együtt egyértelműen Isten büntetéseként fognak fel.

„Majdnem megverték ezt a kis papot, a miénket. Hát felszentelt ember! És bizony az egyik [bele]rúgott a lábával, és levágták a lábát, és bele is halt.” (Prav. 3.)

Mivel a két felekezet nem tudott megegyezni, hatóságilag bezárták a templomot, ami az állam tulajdonában, a tanács kezelésében volt. A szertartásokat ezt követően a templomudvaron végezték, csak mikor sikerült a templomhasználati rendet illetően kiegyezni, akkor nyitották ki újra.

A konfliktusok azonban továbbra sem szűntek meg, igaz, nem voltak már olyan súlyos összecsapások, mint az 1990-es évek elején, de súrlódások a mai napig vannak. A legtöbb ellentét egyes templomi tárgyak közös használatából adódik, ilyen például, hogy a pravoszlávok a templomi vázák eltörésével a görög katolikusokat vádolják.

A templom alakítása, berendezésének megváltoztatása, kicserélése az 1990-es évek legvégéig a pravoszláv felekezethez fűződött. Az utóbbi évben azonban annak ellenére, hogy a templom tulajdonjoga még nem tisztázódott, megkezdődött a görög katolikusok szimbolikus hatalomátvétele.

A templom birtokbavételét jelzi, hogy több új képet, színezett nyomatot tettek ki a templom előterében a falra, amelyek egyértelműen a katolikus ikonográfia képviselői, a templom belső terében pedig kikerült egy, a máriapócsi kegyképről készült közismert ábrázolás is.

Az 1999 szeptemberétől Bökényben működő fiatal görög katolikus pap változtatott (felekezetéből elsőként) a templom díszítésén, leszedette az ikonosztázon és a mellékol-tárokon végigfutó művirágfüzéreket, amin saját hívei közül is sokan meglepődtek. Leginkább a pravoszláv pap vette rossz néven ezt a cselekedetet, az ő véleménye szerint a művirág szép dísz, ezért ott lenne a helye templomban, eddig is ezzel volt díszítve az ikonosztáz, ami mindenkinek tetszett. Felmerült benne, hogy a pravoszláv szertartásokra felteszik a füzéreket, majd annak végeztével leszedhetik. Az eset érdekességét az adja, hogy a görög katolikus hívek sem látták indokoltnak a művirágok eltávolítását. Ez azt bizonyítja, hogy a közösség ragaszkodása a saját hagyományaihoz a vallásgyakorlás terén annyira erős, hogy a görög katolikusok inkább a pravoszlávokkal vállalnak közösséget papjukkal szemben abban az esetben, ha a puritanizmus jegyében véghezvitt reformjaival nem értenek egyet. Annak is jelentősége van, hogy ez az első, látványos eset, hogy valamilyen kérdéskörben egyetért a két felekezet.

A templom aktív birtoklása tehát átkerült a görög katolikus gyülekezet kezébe. Ehhez tartozik az is, hogy a templom javításait, részleges felújításait kizárólag a görög katolikus gyülekezet végzi, tulajdonképpen úgy viselkednek, mintha a tulajdonjogot visszakapták volna. Valószínűleg a két felekezet viszonyában újabb fordulópontot fog jelenteni, ha egyszer végérvényesen rendeződnek a tulajdonviszonyok.

Pénzügyi konfliktus

A Szovjetunió idején az egyház nem rendelkezhetett önálló vagyonnal, ezért a felekezet pénzét egyes személyeknek adták ki, akik saját nevükön tették be a bankba. Éppen ezért a többség nem tudhatta, pontosan mennyi vagyona van a gyülekezetnek. Ez az átláthatatlanság az 1980-as évek közepétől komoly vádaskodások alapja lett. A jelenlegi pravoszlávok szerint az *egyházvezetők* elsikkasztották az egyház vagyonát, ők viszont a pap pénzfelhasználását tartották ellenőrizhetetlennek.

„És mindig a feketelista eltűnt. És ez a pap kiderítette, mer több mint százezer rubel volt. Az egyház pénze. És nem szabad volt a, ugye én takarékbankba dolgoztam, oda nem szabad volt tenni a izé [egyház] pénzét, hanem szétadták az embereknek. És az ember betehette, akárki a nevre, de el is tulajdonította sok. Vettek taxit, házat építettek, azér van ez a konfliktus köztük, itt a pénzen van a baj.” (Prav. 3.)

„A kasszirt le akarta váltani, hogy más kezelje a pénzt, meg hogy ezt kell venni, meg azt kell venni, és ez volt a gond, az egyháztanács, aki akkor nem volt beleegyezve, hogy széjjelrombolta ő az oltárt is, meg mi, azt nem adták oda a pénzt.” (G. k. 4.)

Nem célozom kideríteni, hogy valójában mi történt, valószínűleg ilyen távolból már nem is lehetne ezt megtenni. Annyit viszont tudni lehet, hogy a pap pontosan utána akart járni, hogy kinél mennyi pénz van kint az egyház vagyonából. A *vezetőség* egyrészt nehezményezte, hogy a pap bele szeretne szólni a pénzügyekbe, másrészt a templom átalakítása miatti haragjukban nem is szavazták meg a további munkálatokra való összeget.

Ünnepek és hétköznapok

A pravoszlávok és görög katolikusok között érezhető feszültség másképp jelenik meg a hétköznapi és az ünnepi érintkezések viszonylatában. A viszálykodás történetében az ünnepek voltak a konfliktus csúcspontjai, ezek közül is elsősorban a húsvét és a karácsony. Ezek azok az alkalmak, mikor a két felekezet tagjai nagyobb tömegben szembesülnek a közös templomhasználatból adódó súrlódásokkal. Az 1990-es évek elején a nagy ünnepeken történtek a fent már említett, néha verekedésbe torkolló viták. Saját tapasztalataink is alátámasztják, hogy annak ellenére, hogy a mindennapi életben az ellenségeskedés már alig jelenik meg, az ünnepeken és az azokat megelőző időszakokban nagyobb az érzékenység a felekezeti szembenállásra. Ekkor gyakran emlékeznek a korábbi sérelmekre, kellemetlen eseményekre.

Vannak azonban olyan ünnepi események, szokások, melyekben most is megjelenik a két gyülekezet közötti ellenségeskedés. Egyrészt ilyen a húsvéti pászkaszentelés, ek-

kor nyílik ugyanis alkalom arra, hogy összevessék a két felekezet tagjainak arányát. Elsősorban az ételszentelésre vitt kosarak száma jelenti az összehasonlítás alapját. Mindkét gyülekezet hívei szeretik a saját javukra túlbecsülni a pászakosarak mennyiségét.

„Most is volt háromszáz nem tudom, hatvan, vagy mennyi kosár volt. De ők nincsenek, ők kevesen vannak. Ők náluk nincsen negyven-negyvenöt, vagy huszonöt mikor hogy van kosár. De nekünk mindig nagyon sok van.” (Prav. 5.)

A húsvéti gyűjtőút alkalmával magam is megtapasztalhattam a kosarak számáról folytatott hosszas vitákat az egymással rokon görög katolikus és pravoszláv kántor között. A görög katolikus kántor saját felekezetének kétszáznál is több kosarat tulajdonított, a másik kántor, aki házának padlásablakából szemlélte a görög katolikus pászakaszentelést, ennek csupán egyharmadát ismerte el.

A viszálykodás legjobban a karácsonyi ünnepkör szokásaiban tükröződik, ezek közül is kiemelkedik az általunk is tanulmányozott és átélt *egyházbetlehemmel járás*.⁶

Bökényben a betlehemmel járás a mai napig is megőrizte kiemelkedő, közösségmegtartó szerepét, a különböző csoportok közül a legnagyobb megbecsülése és tisztelete az úgynevezett egyházbetlehemeknek van, melyek az egyház számára gyűjtik az adományokat. 1960-ban az egyház megsegítésére újították fel az 1940-es években még gyerekek által gyakorolt szokást. Ettől kezdve felnőtt férfiak jártak az egyházbetlehemekkel, ami a Szovjetunió idején a hivatalos állami propagandával szemben egyfajta csendes ellenállást is képviselt.

Az egykori egységes felekezet kettéválása után mind a két közösség fontosnak érezte a betlehemezés folytatását, de már csak saját híveiket köszöntötték így. Egyrészt az ebből befolyó adomány mindig is jelentős pénzforrás volt az egyház számára, másrészt a megváltozott helyzetben a két gyülekezet életképességét is reprezentálta. Ennek bizonyítása különösen szükséges volt a görög katolikusok számára. A korábbi betlehemesekellékek a pravoszlávoknál maradtak, a görög katolikusoknak ezért új betlehemet kellett építeniük, valamint ruhákat beszerezni, varratni. Nagy sérelmük, hogy az 1960-ban készült, eredetileg bábáncoltatásra kiképzett építmény nem kerülhetett hozzájuk, de különösen azt nehezményezik, hogy a pravoszlávok nem vigyáztak rá, valamelyik évben megsérült, és azóta már nem használják.

Ha a két közösség által indított betlehemeseket vizsgáljuk, érzékelhető a pravoszláv csoport fokozatos gyengülése. Az évekig fontos szerepet játszó, irányító személyiségek kiesésével nem akadt olyan vezetője a csapatnak, akit mindenki elfogadna, össze tudná tartani a társaságot. Ennek köszönhetően már volt olyan év, amikor nem indult pravoszláv betlehem, 2000 januárjában pedig már egy kívülálló, egy asszony szervezte. Az ő szerepvállalásában közrejátszott az is, hogy mivel mi, budapesti néprajzosok a betlehemezés szokását szerettük volna tanulmányozni, ugyanakkor a közösség részéről szégyen lett volna, ha nem tudtak volna egyházbetlehemet indítani, különösen azért, mert a kisebb létszámú görög katolikusoknak ez nem jelentett problémát.

A görög katolikus egyházbetlehem sikere és életképessége a felekezeti identitás egyik fontos eleme. Az esetlegesen összeállt pravoszláv csapattal szembeni fölényük számukra azt sugallja, hogy nemcsak a betlehemezésben, hanem a vallásosságban is előtűk járnak.

A szokásgyakorlás menetében is előfordultak a felekezeti szembenállásból adódó apróbb incidensek, például mikor karácsonykor a pravoszláv betlehemesek néhány ház-

nál nem tudták eldönteni, hogy melyik gyülekezethez tartozók laknak ott. A szereplők közül voltak, akik nem voltak hajlandók bemenni az ilyen helyekre annak ellenére, hogy társaik bizonygatták, hogy az illető család igenis pravoszláv. Ez a jelenség egy újabb problémára világít rá, arra hogy folyamatosan akadnak olyan családok, akik a pravoszláv felekezetből áttérnek a görög katolikusokhoz, amit az ortodox közvélemény határozotlan elítél. Éppen ezért a templomba alig járó családoknál nem minden esetben egyértelmű a felekezeti hovatartozás, amiért könnyen felmerülhet az átállás „vádja”.

Hétköznapi ellentétek

A felekezeti ellentétek hétköznapi megnyilvánulásai kevésbé tettenérhetőek, mint az ünnepi időszakokban. Leginkább az érzékelhető, hogy köszönnek-e egymásnak az ellentétes gyülekezetbe tartozók.

„Hogy megyünk egymás mellett a templomba fele, én ide fordítom a fejem, már példának mondom, ű másik meg oda fordítja a fejét. Hogy egymásra nem nézhetünk. Egymást gyűlöljük. Itt ülök kinn a kapuba, jönnek, mennek, nem látják, hogy kinn ül az ember, hogy köszönjön. Mer én görög katolikus vagyok.” (G. k. 2.)

Az 1998-as árvíz előtt általános volt, hogy nem tisztelték meg egymást köszönéssel, de a megbékélés után erre már nem tudunk példát.

A görög katolikusok körében állandóan jelen van az a törekvés, hogy a két szétvált felekezetet görög katolikusként egyesítsék. Nem titkolt vágyuk, hogy a pravoszláv pap végleg elmenjen a faluból, a pravoszlávok szerint minden eszközzel ellene vannak, még mágikus eljárásokat, például rontást is alkalmaznak. A pap karácsonyi rosszullétét is egy, a görög katolikus gyülekezethez tartozó boszorkány tettének vélték, amit súlyosbít az a tény, hogy a templomban küldte rá a rontást. Gyógyulásáért a Rózsafüzér társulatban is imádkoztak, de egészségét végül egy pravoszláv gyógyítóasszony állította helyre.

A két gyülekezet közötti feszültség jól tükröződik az egymásról alkotott véleményekben, sztereotípiákban.

Néhány kárpátaljai magyar közösség esetében hallottunk arról, hogy a görög katolikusból pravoszlávvá lett és vissza nem tért híveket gyakran kommunistának tekintik, akár tényleges baloldali politikai orientáltság nélkül is. Bökényben az összes pravoszlávot nem tartják kommunistának, de a görög katolikusok körében általános az a nézet, hogy a pravoszláv vallás kommunista vallás, sőt maga a pap is az.

„Ez a pravoszláv vallás, ez kommunista vallás. Mer ez Moszkvából jött. Akkor alakult meg, itt soha pravoszláv vallás nem volt.” (G. k. 2.)

Az egész ortodox gyülekezetet azonban senki nem tekinti kommunista érzelműnek, egyrészt talán számarányuk miatt, másrészt mert az egymással rokonságban álló családok tisztában vannak ennek ellenkezőjével.

A görög katolikusok a pravoszlávok megítélésében rendelkeznek olyan sztereotípiákkal, melyek a korábbi korszakok vallásgyakorlásából indulnak ki, miszerint a mai pravoszlávok, illetve őseik nem tartoztak a rendszeresen templomba járók közé.

„Na nem pászol senkit megbántani, na de ez a valódi. Az ilyen hucul fajták, akik régen eselédek voltak, templomba sose jártak, hát azokat fogta maga körül.” (G. k. 2.)

Ezzel a véleménnyel szinte teljesen összeesengnek egy pravoszláv asszony szavai a görög katolikusokról:

„Olyan, mint a kulákok. Mint vótak régen, csak önmagukat szerették, a szegény népet nem.” (Prav. 4.)

Az előbbi két nézet hátterében az a hagyomány áll, hogy az egyházi tisztségek viselése, a *húszas tanácsba* való tartozás egy meghatározott csoport tagjai számára lehetséges. Az egyháztanácsi helyek ugyanis családon belül öröklődnek, amely családok, mint például Komlóskán is (Bartha 1980:99), valószínűleg egykor a módosabbak közé tartoztak. Az „elithez” való tartozás tudata a mai görög katolikus gyülekezetet irányító családok esetében napjainkig érződik.

Jellegzetes sztereotíp vélekedés, hogy a pravoszlávok a görög katolikus embereket ért szerencsétlenségeket, kudarcokat egyértelműen Isten büntetésének tartják, amiért a pravoszláv pap ellen fordultak.

„Már abbul jószerelemmel mind meghaltak, aki verekedett. Amiért megbántották a tisztelendőt, sok meghalt.” (Prav. 4.)

Az egyik pravoszláv asszony szerint az is Isten akarata volt, hogy egy görög katolikus fiatalember, aki papnak készült, hamar otthagya, nem tudta befejezni a papi iskolát, elsősorban családjának a konfliktus kezdeti szakaszában betöltött szerepe miatt. Tulajdonképpen ezzel a nézettel, tehát Isten ítéletével igazolják saját létjogosultságukat, a pravoszláv egyházhoz való tartozásukat, legitimizálják az ortodox gyülekezetet mint a háború előtti görög katolikus hagyományok egyetlen, jogos örökösét.

Ha áttekintjük a saját és a másik felekezet összehasonlításáról szóló véleményeket, meglepően sok hasonlóságot találunk bennük. Mindkét gyülekezetben nagyon fontos a temetéseken és előtte a virrasztón való részvétel. Többször kiemelték, szinte ugyanazokkal a szófordulatokkal mondták el, hogy náluk mennek el többen egy virrasztóra, és tudnak többen virrasztói énekeket. Mind a két közösségben külön hangsúlyozták, milyen szépen szokott beszélni a saját papjuk a temetéseken, míg a másik nem.

„Ha van egy temetés, egy virrasztó. Hogy mennyien mennek el ők, és mennyien mennek nálunk. Mer nálunk a férfiak, akik elmennek, az mind tud [virrasztói énekeket]. Mind vallásos ember. Hát ott meg, elmegy három-négy ember. Akik tudnak valamit. A többiek csak kinn állnak az udvaron és hallgatnak.” (G. k. 3.)

A konfliktus gazdasági-társadalmi okai

A felekezeti ellentétek vizsgálatánál nem hagyhatjuk figyelmen kívül az ebben az időszakban végbement politikai, gazdasági, társadalmi változásokat. A Szovjetunió szét hullásával együtt a környéknek biztos megélhetést nyújtó péterfalvi központú kolhoz is elsorvadt. A Kárpáton túli terület mintagazdasága szinte egyik napról a másikra omlott össze. A mezőgazdasági termelőegységek fokozatosan elsorvadtak, bezártak a segédüzemek (téglagár, optikai üzem, elektronikai, laboratóriumi berendezéseket készítő üzem, fűrészüzem, asztalosműhely, lakatos-, dróthálószővő üzem), egyedül a bútorgárban és a konzervgyárban folyt időszakos munka. Gazdasági sokk volt az embereknek a változás, a váratlanul támadt munkanélküliség, hirtelen bizonytalanságban érezhették magukat, amit csak fokozott a pénzügyi válság. A politikai és az ennek következtében je-

lentkező gazdasági változások a falu társadalmára is kihatottak. A jó megélhetésüket, biztos jövedelmüket elvesztett embereknek új életstratégiákat kellett választani, alkalmazkodni a megváltozott körülményekhez, ami átrendezte a falu korábbi társadalmi csoportjait. A kolhoz földterületéből kiosztott parcellákon, a „szotekekben” a családok megkezdheték a mezőgazdasági munkákat, pénzgazdálkodás híján önellátásra rendezkedtek be. A hagyományos paraszti életmódra való visszaállás azonban meg sem közelítette a korábbi életszínvonalat, nem elégítette ki a többség igényeit, ezért sokan megragadtak minden alkalmat, hogy pénzhez jussanak. A határátkelő megnyitásával felvirágzott az illegális kereskedelem, ami napjainkig kiemelkedő jövedelemforrása a környékbelieknek. Ebből néhány család hirtelen meggazdagodott, kialakult az új gazdasági elit, amelybe a korábbi kolhoz elöljáróinak egy része is beletartozott. Úgy érzem, ennek a zavaros időszaknak a feszültségeit a felekezeti ellenségeskedésekben vezették le, ez is magyarázata lehet a fokozott indulatokból fakadó erőszakos cselekedeteknek.

Pravoszlávok és görög katolikusok

A pravoszlávok jóval többen, nagyjából kétszer annyian vannak, mint a görög katolikusok. Felmerül a kérdés, vajon miért.

1990-ben a jelenlegi görög katolikusok kiváltak a felekezetből, a többség – az egykori gyülekezet körülbelül kétharmada – azonban megmaradt pravoszlávnak. Ennek legfőbb oka, hogy azt nem érzik más vallásnak, identitásukban ők is görög katolikusok, és ezért a kérdés bennük nem úgy merült fel, mint visszatérés a régi hithez, hanem *elhagyni* az eddigi papot. Éppen a pap személye, a hozzá való ragaszkodás miatt maradtak az ortodox egyház kötelékében.

„*Drága kis papunk, dehogy is hagyom!*” (Prav. 6.)

„*Anyira megértettük egymást, annyira barátságos, mer ő is mondta, hogy ő addig pap, amíg a templomba van. Ő olyan ember, mint mi vagyunk. Hogy ő szeretett szórakozni, szeretett beszélni, viccelődni, minden. És megszoktuk. És persze, hát őután mentünk a vallással is. De meg már én addig is, azt se tudom, mi az a pravoszláv vallás.*” (Prav. 2.)

Az 1990-es évek elején a görög katolikus gyülekezetben nem a régi hithez visszatérést, hanem rendbontó szakadókat láttak.

Érdemes ezért megvizsgálni, hogyan vélekednek a bökényiek a két vallás közötti különbségekről.

„*Semmi. Abszolút semmi [különbség nincs]. Na, mondjuk az oroszoknál, úgy ottan van, mert ők emlegetik, hogy pravoszlávoszki, úgy mondják oroszul, de itt nálunk egyáltalán, semmi. Szóval abbul a könyvbül énekelünk, abbul imádkozunk, ami, na mondom, onnét Magyarból, meg ami régen volt nekünk, abbul énekelünk, minden abbul megyen. Abszolút semmi eltérés.*” (Prav. 5.)

„*Annyi csak, hogy mi a pátriárkát emlegessük a misébe, ők meg a pápát. Na de az nem helyes. Hát szerintem őhózzájuk a pápa nem jöhet. Mer a pápa a rómaiakhoz megy.*” (Prav. 2.)

„*Mi a pápának vagyunk az alattvalói. Nekünk ugyi a pápa a felettesünk. És nekik meg csak a pátriárka. Űk annak szolgálnak.*” (G. k. 1.)

„Ez a két legfőbb eltérés. A pápa és a pátriárka, meg ez a »Hiszek egy«. Mer van nálunk a »hiszek egy szent katolikus és apostoli szentegyházba«, náluk meg ha jól emlékszem, úgy volt, hogy közönséges keresztények. De mondjuk, amit a kántorok mondanak, az amit mond, úgy mondja, mint mi.” (G. k. 4.)

A pravoszlávok többsége nem érzékeli, hogy két külön vallásról van szó, és az egyéni vallásgyakorlás terén valóban nincsenek különbségek. Mind a két felekezet ugyanazokat a – görög katolikus – énekes- és imakönyveket használja, ugyanúgy magyar nyelven folyik a liturgia, ugyanabban a templomban. Szakrális térszemléletük is teljesen megegyezik mind a falu szintjén, mind regionális viszonylatokban, tehát mindkét gyülekezet Máriapócsot tekinti vallási központjának.

A két vallás közötti különbséget két vonatkozásban látják, a legfontosabb eltérésnek a pápa vagy a pátriárka elismerését tartják, de ezt nem tekintik lényegesnek, nem vélik elegendő magyarázatnak arra, miért kellett a görög katolikusoknak külön gyülekezetet alakítaniuk.

A másik különbség a görög katolikusok esetében a katolikus anyaszentegyház említése, ami az ortodox szertartásban elmarad, helyette a közönséges egyház kifejezést használják.

A pravoszlávok többsége nem tekinti eltérő vallásúnak magát, illetve a görög katolikusokat, ami legjobban identitásukban nyilvánul meg. Velük szemben a görög katolikusok érzékelik azt, hogy elméletileg két külön vallásról van szó, de azt is látják, hogy a különbségek a valóságban csak kevésbé jelennek meg.

Bökényben a vallási identitás tekintetében egyértelműen azok alkotják a többséget, akik görög katolikusnak érzik magukat. Felekezetiileg azonban a pravoszlávok állnak az első helyen. Éppen ezért érdemes részletesebben is megvizsgálni az ortodox gyülekezet híveinek vallási és felekezeti identitását. Annak ellenére, hogy a többség görög katolikus érzelmű, vannak kisebb, néhány családból álló csoportok, akiket más motiváció köt a pravoszláv egyházhoz. Ezért a pravoszláv felekezeten belül is több, különböző viselkedésmintát különíthetünk el.

Vannak a „görög katolikus pravoszlávok”, mert a pravoszlávok jelentős része identitásában megmaradt görög katolikusnak. Éppen ezért nem értik, és egyben elítélik, amiért a „másikok” ellenezték ennek a papnak a tevékenységét, végül kiváltak a felekezetből.

„Mer minékünk azt mondják, hogy pravoszlávok. Pedig az mi nem vagyunk. De ezt csak így egymásra fogták. Itten görög katolikus mindenki. Mer abba születtünk, abba keresztelkedtünk.” (Prav. 1.)

„Mi vagyunk a valóságos görög katolikusok. Ők csak most lettek, ők újgörögök.” (Prav. 6.)

Verbálisan is megjelenik a pravoszlávok vallási identitása, ennek legszembetűnőbb példája a görög katolikusokra használt „másikok” elnevezés. Görög katolikusnak nem hívhatják őket, hiszen saját magukat tekintik annak, ezért ők a *másik* görög felekezet. Ugyanez a szemlélet szülte az „újgörög” kifejezést is, azok a görög katolikusok, akik újonnan alakultak, kiváltak a többiek, a valódi görög katolikusok közül.

A görög katolikus identitású pravoszlávok problémájának megértéséhez egy konkrét személy példáját mutatom be.

Az 1920-as évek közepén született asszonyt görög katolikusnak keresztelték, annak is vallja magát, de a pravoszláv felekezet mélyen vallásos híve. Amikor csak tud, eljár a templomba.

Vallásgyakorlásában fontos szerepet játszanak a máriapócsi zárandoklatok, igyekeznek minden évben ellátogatni a Nagyboldogasszony-napi búcsúra (augusztus 15.). Unokáit nem a bökényi templomba, a pravoszláv paphoz vitte elsőáldozónak, hanem Mária-pócsra, görög katolikus szertartás szerint.

Identitása egyértelműen görög katolikus, ugyanakkor a pravoszláv pap odaadó híve, őt tekinti az igazi görög katolikus papnak Bökényben, a másik felekezetet elszakadásukért elítéli. Ő nem lát lényeges különbséget a két vallás között.

Ez az asszony és vele együtt a többi görög katolikus identitását, de a pravoszláv felekezetbe tartozó ember talán fel sem fogta azokat a történelmi változásokat, melyek az ortodoxiába olvastották őket. Személyes hitüket, vallásgyakorlásukat alig érintették a hivatalos törekvések, az egyház egykori meghurcoltatását nem a görög katolikusság ellen irányuló cselekedetnek élték meg, hanem általában a vallás, vallásosság betiltásának. Mivel soha nem szembesültek azzal a problémával, hogy idegen nyelvű pap idegen nyelvű szertartásokat tartson a templomukban, míg a közelebbi települések bizánci rítusú felekezeteiben inkább ez volt az általános, a magyar nyelvű liturgia számukra egyet jelentett a görög katolikus vallással. Csak nyomatékosította ezt a nézetet, hogy ugyanazok a papok szolgáltak a faluban, mint korábban, azt, hogy ők *aláírtak*, pravoszlávokká lettek, csupán a hatóságok felé tanúsított kompromisszumként értelmezték. Ezt maguk az érintett papok is legtöbb esetben így gondolták.

Nem véletlen az sem, hogy éppen azok a családok szálltak szembe a ténylegesen pravoszláv identitású pappal és alakították meg az 1990-es évek elején újra a görög katolikus gyülekezetet, akik egyházi tisztségeik révén az átlagnál jóval tájékozottabbak voltak az egyházat érintő változásokról, közelebb voltak a hivatalos döntésekhez és az azokból fakadó visszasságokhoz. A többség azonban nem érzékelte mindezt, sőt, jelenlegi papjukat is sokan görög katolikusnak vélik. Így adódik az a paradox helyzet, hogy a pravoszláv pap tulajdonképpen egy görög katolikus gyülekezetet vezet, annak nyomására teret engedve számos, az ortodoxiától idegen, katolikus vallásgyakorlási formának.

A példa a pravoszláv felekezet többségének identitását szemléltette, azonban léteznek olyan személyek, akik tudatában vannak a különbségeknek, és ezzel együtt vállalják az ortodoxiához való tartozást. Közülük elsőként az úgynevezett „igazi” pravoszlávokat emelem ki.

Ebbe a kategóriába azok az elsősorban ukrán származású, nem bökényi születésű emberek, főleg asszonyok tartoznak, akiket születési helyükön valóban a görögkeleti vallás szabályai szerint kereszteltek meg. A legtöbben házasság révén kerültek az itteni pravoszláv gyülekezetbe, de nem érzik ezeket a szertartásokat, sem magát a felekezetet valóban ortodoxnak, számukra a bökényi pravoszlávok „túl görög katolikusok”. Egyikük például többször szóvá is tette a papnak, hogy miért nem „végez” úgy, mint az „igazi” pravoszlávok.

Figyelemre méltó a pap válasza, miszerint nem tudta volna meghonosítani ebben a közösségben az addigi gyakorlattól szemléletében is teljesen eltérő ortodox szertartásokat. Mindez jól példázza, hogy annak ellenére, hogy pravoszláv gyülekezetéről van szó, maguk a hívek mennyire ragaszkodnak a görög katolikus hagyományokhoz. A pap ezért valószínűleg nem is mert túlzottan radikális változtatásokat bevezetni. Az „igazi” pravoszlávok leginkább az ünnepek megtartásában és egymáshoz való viszonyában látják a

különbséget, szerintük a görög katolikus szentek napjait ünneplik a bökényi pravoszlávok is. Ehhez hozzátartozik, hogy mindkét felekezet a tipikusan a nyugati egyházra jellemző páduai Szent Antalt tartja az egyik legfontosabb szentnek, többek között a mágikus gyógyítási folyamatok, rontáslevétel során Jézus és Szűz Mária mellett hozzá is imádkoznak.

Néhányan vannak a pravoszlávok között, akik ismerik a két vallás közötti különbségeket és azt is, hogy származásuk, családjuk révén ők is a görög katolikus gyülekezetbe tartoznának, mégis megmaradtak a pravoszláv pap mellett. Nemcsak a pap személye tartja őket felekezetüknél, hanem a görög katolikusokkal szemben érzett ellenszenv is. Ők az „ellen görög katolikusok”. Valamilyen személyes konfliktus miatt neheztelnek a görög katolikus vezetők közül valakire, vagy valakire, amiért nem szívesen kerülnének velük egy felekezetbe. Ebből kifolyólag néhányan öntudatos pravoszlávokká válhattak.

Néhány esetben ennek látható jele is lehet: református falinaptárt tesznek ki a falra. Kárpátalján ugyanis többféle vallási, magyar nyelvű falinaptárt adnak ki évente, ezek között görögkeleti azonban nem szerepel. A magukat görög katolikusnak érző pravoszlávok lakásaiban a görög katolikus változatot láthattuk, ám akik valóban az ortodox egyház híveinek vallják magukat, sok esetben inkább a református naptárt teszik ki a falra, még akkor is, ha velük egy háztartásban nem élnek reformátusok.

Tanulságos, de mindenképpen egyedi a következő eset: az 1950-es évek elején született asszonyt pravoszlávnak kereszteltek, ám görög katolikusnak nevelték, identitásában is az. Mégsem lett görög katolikus, mert úgy gondolja, néhány, a mai görög katolikusok közé tartozó család saját céljaira használta a náluk létben lévő egyházi vagyont. A templomba kizárólag húsvétkor, a pászkaszentelésre megy el, bár a családjában a Gergely-naptár szerint tartják az ünnepeket. Például az „első” karácsonyt ünnepezték, mivel úgy vélik, hogy az az „igazi”, még a szomszédságból induló református betlehemeseket is behívták, hogy teljes legyen a karácsonyeste.

Itt azzal találkozunk, hogy egy személyes ellentét akadályozza meg abban, hogy identitásának megfelelő felekezethez tartozzon, ezért családjában kialakította a vallásgyakorlásnak egy egyéni formáját. Ebben az individuális gyakorlatban egyedül a számára legfontosabb egyházi szolgáltatásokat veszi csak igénybe, amit (egyelőre) a „kisebbségi rossznak” tartott pravoszláv felekezet keretében tesz meg.

A pravoszláv gyülekezet tagjainak vallási identitását áttekintve az első tanulság, amit levonhatunk, hogy esetükben a többség vallási öntudata nem egyezik meg a felekezeti identitásával. A pravoszlávok és görög katolikusok között sem vallási, hanem felekezeti ellentétek feszülnek. A pravoszláv és görög katolikus konfliktusban tehát nem a két vallás tételei ütköznek egymással, nem a görögkeleti vallás áll szemben a görög katolikus vallással, hanem két, vallási identitásában azonos, de külön paphoz, és hivatalosan más egyházhoz tartozó csoport.

A pravoszláv felekezet jelentős részét teszik ki az olyan családok, amelyek életében nem játszik meghatározó szerepet a vallás, ritkán járnak templomba, nagyobb ünnepeken vagy csak a pászkaszentelésen vesznek részt. Éppen ezért nem kötődnek erősen az ortodox egyházhoz, maradásukat több összetevő is motiválhatja, az elsődleges ok, ami ide fűzi őket, a megszokás és az új dolgoktól való ösztönös idegenkedés. Pravoszláv felekezeti identitásuk gyenge, ők alkotják azt a réteget, akik leginkább befolyásolhatók a

külsőségek által. Eddig, az 1990-es évek végéig ez a csoport a pravoszláv gyülekezetet találta vonzóbbnak, de közülük kerültek ki azok a családok, akik a görög katolikusok nap-tárreformját követően már áttértek a másik felekezethez. Ezek az emberek lehetnek azok, akik a görög katolikus egyház megerősödésével és azzal, hogy az egyre kedvezőbb lehetőségeket kínál számukra, kiválhatnak korábbi felekezetükből, görög katolikussá válhatnak.

A két gyülekezet szétválását követően azonban a görög katolikus egyház egyáltalán nem volt elég vonzó ahhoz, hogy tömegesen csatlakozzanak hozzá. Ezért sokáig azok alkották a görög katolikus felekezetet, akik meggyőződésből, illetve a konfliktus első szakaszában játszott szerepük miatt lettek azzá.

A pravoszlávok görög katolikus vallási identitása miatt a görög katolikus egyház újraalakulását nem úgy értelmezték, nem értelmezheték úgy, mint a hivatalosan rájuk kényszerített államvallás alól való felszabadulást. Egyszerűen csak embereket láttak, akik valamiért szembeszálltak a pappal, lázadtak a fennálló rend és normák ellen. Leginkább ezt a fajta renitens magatartást ítélték el, anélkül hogy teljes mértékben tisztában lettek volna a mögötte rejlő tartalommal. Így természetes, hogy kezdetben nem volt szerencsés vállalni az újonnan létrejött csoporttal való közösséget.

A kiszakadt, új gyülekezettel szembeni ellenszenv azonban az 1990-es évek közepére enyhült, ekkor már más jelenségek is közrejátszottak, hogy miért tartanak ki az egyes családok a pravoszláv felekezetenél. Mindenekelőtt az egyház élén álló személyiségek megítélése, ismerete befolyásolta a két felekezet egymáshoz való viszonyát.

Eddig is láthattuk, hogy a pravoszláv pap központi szerepet játszott – játszik – a konfliktus alakulásában, a görög katolikus papokról azonban eddig nem esett szó, nem is véletlenül.

A pravoszláv felekezet papja a faluban lakik, több községbe is jár ugyan, de ideje nagy részét Bökényben tölti. Mindenki ismeri, karakteres személyiség, még ha nem is mindig értenek vele egyet, biztos pontnak számít a faluközösségekben. A pravoszláv papot hívei tisztelettel övezik, úgy tartják, mivel nőtlen pap, erősebb az imája. A közösségekben betöltött szerepét egyértelműen pozitívnak értékelik.

„Még nagyon is szép volt ez a pap, hogy feláldozta magát, hogy ilyen nehéz körülményekbe papnak tanult. Mer ugye nem lehetett, tudjátok ti magatokon, nálatok is Magyarba se lehetett fenntartani a vallást.” (Prav. 2.)

Híveiben is gyakran felmerült a kérdés, miért tűri a sérelmeket, miért nem hagyja ott a falut. Erre azt szokta válaszolni, ez a sorsa. Krisztus is viselte keresztjét, viseli ő is.

A görög katolikusok ezzel szemben az egész konfliktus kiobbantását az ő tevékenységének tartják. Személyével kapcsolatban a rá nem termettségét szokták hangsúlyozni, amit két dologgal támasztanak alá. Egyrészt papi tudását kérdőjelezik meg, nehezményezik, hogy csak két és fél évet tanult, míg a többi papoknak hat évet kell végezniük. *„Ű mint egy papi technikumot, csak két és fél évet. Na, hát mit tud?”* (G. k. 1.) Másrészt kommunizmussal, annak támogatásával vádolják. *„Neki olyan végzettsége van, hogy pártszekretár lehet.”* (G. k. 1.)

Vele szemben, a másik felekezetben nem volt hasonló jellemzőkkel bíró pap. Az eddigiekben a görög katolikus gyülekezetben nem is a papok személye volt a meghatározó, hanem az egyháztanács. Az elmúlt tíz évben ugyanis összesen hat pap járt rendszere-

sen a bökényi görög katolikusokhoz. A kezdeti időszakban a paphiány miatt Magyarországról jöttek át idős papok misét tartani, akik nem bizonyultak valós „ellenfélnek” a pravoszláv pappal szemben. Ezek az atyák egészségileg is nehezen bírták az állandó utazást, egyikük éppen bökényi tartózkodása során kapott infarktust. 1995–1996-ban végeztek az első fiatal kárpátaljai papok, akikre nagyon nehéz feladat várt, hivatásuk kezdetén egyszerre 5-6 gyülekezetben kellett szolgálniuk. Éppen ezért egy-egy faluban minimális időt töltöttek, csak a templomi szertartásokon találkoztak a hívekkel, ahonnan siettek át egy másik településre.

Gyakran fordult elő az is, hogy a papok nem tudtak minden alkalommal Bökénybe jönni, ekkor csak *kántormiséket*⁷ tartottak.

A faluban alig tartózkodó, állandóan cserélődő görög katolikus papokat nem tudták kellően megismerni még maguk a görög katolikus hívek sem, a pravoszlávok pedig nem is igen tudták követni a változásukat. Ez a kezdeti rendszertelenség sem tette vonzóvá a görög katolikus gyülekezethez való tartozást.

A görög katolikus papokat a pravoszlávok többsége alig ismeri, ezért nem is tudják megítélni őket, a pravoszláv papnak viszont határozott véleménye van a környéken működő görög katolikus papokról, túlzottan világiasnak tartja őket. Itt azonban nemcsak egyetlen személy negatív vélekedéséről van szó, hanem két, ellentétes irányzat szembenállásáról, amit esetünkben a pravoszláv pap és a vele szemben álló, fiatal görög katolikus papok képviselnek.

A gyülekezetek legfontosabb vallási vezetői a pap mellett a kántor és a harangozó; a világi ügyeket a *kurátor* (gondnok) vezetésével a *húszas tanács* irányítja, az egyház pénzéért a *kasszír* (pénztáros) felelős. A pravoszláv közösségben a pap egyben a kurátor is, tehát a vallási és világi irányítás egy kézben összpontosul, amit a görög katolikusok helytelennek tartanak. A pravoszláv felekezet esetében ugyan a pap személye meghatározó, a hozzá fűződő hűség tartotta meg az embereket ortodoxnak, de a gyülekezetnek nem csak ő az összetartója. Mellette legnagyobb befolyással a kántor bír, túlzásnak hangzik, de nem teljesen alaptalan az a vélemény, miszerint: „*ha átállna hozzánk [görög katolikusokhoz], ennek a papnak nem vána itt jövője. Az ortodox papnak.*” (G. k. 4.) A kántor és harangozó személye 1997-től ugyanaz, így ő és a pap a felekezet domináns egyéniségei.

A vallási életben jelentős szerepet játszik a *kasszír* és a takarítást és más munkákat végző asszonyok csoportja, valamint a pravoszláv egyház keretei közt működő Rózsafüzér társulat is.

A *húszas tanács* tagjai mellett a görög katolikus felekezeten belül is fontos szerepet játszik a jelenlegi kántor. Fiatalon, tizenöt éves korában vált kántorrá, akkor még inkább csak a templomi szolgálatra korlátozódott a tevékenysége, felnőtté válásával azonban bekapcsolódott a közösség szervezésébe, például ő lett az egyházbetlehem irányítója.

Újabb ellentétek a görög katolikusok és pravoszlávok között

A két felekezet történetében újabb fordulóponthoz vezetett, hogy 2000 nagyböjtjének kezdetével a görög katolikusok áttértek a Gergely-naptár használatára. Régi vágy volt, hogy a reformátusokkal együtt ünnepelhessenek, de az is motiváló tényező volt, hogy a magyarországi görög katolikusok szintén a „római” naptárt használják. Ám az áttérésre sokat kellett várni. Maga a görög katolikus közösség is sokára kérelmezte a püspöknél, hiszen előbb saját helyzetét kellett megszilárdítania. Azonban a püspökségen alaposan meg kellett vizsgálni az ügyet, mert más falvakban a naptárreform komoly feszültségekhez vezetett. Ilyen volt például Salánk, ahol az átállás a rendszerváltás után egészen hamar, 1991-ben történt meg, amikor a környező falvak még a régi naptárt használták. A hirtelen változtatás megosztotta az addig is több konfliktussal küzdő salánki görög katolikusokat, és egy kisebb csoport változatlanul megmaradt a régi ünnepek megtartásánál (Pilipkó 1995:736–737).

A naptárreformot az is hátráltatta, hogy a pravoszlávokkal közösen használják a templomot, annak a megfelelő díszítésében ütközések lehetnek. Ennek ellenére megkezdtek az átálláshoz szükséges aláírásgyűjtést, majd benyújtották a kérelmet. Szerencsére azonban úgy tűnik, hogy a reform az egész falu érdekeit szolgálja, és mindenki elégedett vele. A pravoszláv pap is bizakodva tekint a változásra, így legalább megszűnnek azok a feszültségek, amik abból fakadtak, hogy az egyik felekezetnek (ez általában a görög katolikus volt) nem a „rendes” időben kellett tartani a szertartást, például a karácsonyi éjféli misét este nyolc órakor.

A két felekezet eltérő naptárhasználatából adódhatnak súrlódások, az elkövetkező időszakban fog kiderülni, vajon problémamentes lesz-e az elkülönülés. Az első „próba” volt erre az első különvált húsvét megünneplése.

„A két pap már megegyezett. Nekünk van húsvét, nekik lesz virágvasárnap. Úgyhogy nekik nem gond, hogy szombaton fehérbe lesz az oltár, a templom, vasárnap fehérbe, hétfőn fehérbe, úknekik már csak csütörtöktől kell kezdeni, hogy fekete legyen. És mi meg fogunk járni templomba egész fényeshéten, vagyis hétfőn, kedden, esetleg szerdán nem fog menni, na de kedden vecsernye után le lehet lesz venni, aztán majd úk tesznek maguknak fel feketét.” (G. k. 4.)

Az „első ünnepre” való átállás különösen a vegyes vallású családok számára előnyös, mert így egyszerre tarthatják az ünnepeket a református családtagokkal. Ez a lehetőség hatalmas vonzerőt jelent azok számára, akik eddig a pravoszláv felekezethez tartoztak, de csak a nagy ünnepeken mentek el a templomba. Már eddig is többen iratkoztak át a görög katolikusokhoz, és valószínűleg további családok fognak az elkövetkezőkben átállni, ami idővel akár a két felekezet arányát is megváltoztathatja.

„Sok ember át fog állni mihozzánk, már csak azért is, hogy már nem kell két ünnepet tartani. Mer eddig úgy volt nálunk is, mind a két ünnepet meg kell tartani, karácsont, mind a kettőt. Na ez anyagi gond. Egyszerre van, kész. Nincs vele semmi gond. Ennyiből már sokan átjöttek hozzánk.” (G. k. 4.)

A pravoszláv felekezet nem tud áttérni az „új” naptárra, bár a legtöbben nem szeretnék a falu többi lakójától eltérő időpontban ünnepelni.

A pravoszlávok azzal gúnyolják a görög katolikusokat, hogy a naptárreformmal „reformátusok lettek”. *„Nem reformátusok lettünk, hanem világszerte ez az ünnep.” (G. k. 3.)*

A pravoszláv felekezetben is van olyan ismerősünk, aki úgy véli, az „első” az igazi ünnep, lehet, hogy néhány éven belül már ő is a görög katolikusokhoz fog tartozni.

Napjainkban újabb típusú feszültségeket okoz a pravoszláv és görög katolikus felekezet között a két egyház egyre inkább kibontakozó, ellentétes szemléletében rejlő különbsége. Ez egyelőre még inkább elméleti szinten nyilvánul meg, a két gyülekezet hívei alig érzékelhetik, de valószínű, hogy a jövőben a két vallásgyakorlási modell összetűzése, és életképességük mértéke fogja meghatározni a keleti szertartású felekezetek arányának alakulását. *A hagyományos vallásgyakorlás és egy modernizációs irányzat szembenállása* egy új jelenség a faluban, ezért mindenképpen hangsúlyoznom kell, hogy a vizálykodás eddigi történetében ez nem játszott szerepet.

A hagyományos vallásosság estében a vallás nyújtja a világmagyarázat legfontosabb elemét, az erkölcs normái ennek keretében jelennek meg, a szokásrendszer alapja a vallási életben való részvétel. Ez a típusú vallásgyakorlás a 20. század folyamán fokozatosan háttérbe szorult, azok a csoportok őrzik, akiket a társadalmi, gazdasági változások a legkevésbé érintettek (Tomka 1986:586). Kárpátalja falusi lakosságát ebbe a kategóriába sorolhatjuk annak ellenére, hogy a Szovjetunióhoz való tartozás és ennek velejárói természetesen megváltoztatták a faluközösséget, de talán nem annyira hirtelen, mint a rendszerváltozás. A fokozott vallásellenesség magában foglalta azt is, hogy az emberek erősebben ragaszkodjanak vallásukhoz, vallásgyakorlási formáikhoz, gyakran a hatóságok ellenőrzése alól kibújva (Mohay 1999:545). Ezért a hagyományos típusú vallásfelfogás háttérbeszorulása később kezdődött, mint Magyarországon, legnagyobb mértékben az utóbbi évtizedben.

Az ortodox egyház mindig is a tradíció megtestesítője volt, tehát nem meglepő, hogy a pravoszláv pap is ezt a modellt vallja. Vele szemben azonban a fiatal, néhány éve felszentelt görög katolikus papok már egy új irányzatot képviselnek, s az a vallásgyakorlási modell az önálló, aktív közösségek létrehozását helyezi előtérbe (Tomka 1986:591). Amellett, hogy a görög katolikus egyház a II. vatikáni zsinat értelmében számos vonatkozásban, például liturgiájában igyekszik visszatérni a bizánci gyökerekhez, felismerte, hogy a vallási szolgáltatásokon túl betölthet egy közösségteremtő szerepet is, nem vallási programok szervezésével az egyház körébe tudja vonni a fiatalság egy jelentős részét. A bökényi gyakorlat is azt mutatja, hogy erre fokozott igény van elsősorban a fiatalabb generációk körében, ami esetünkben tágabban értelmezve a negyven év alatti korosztályokat jelenti. Az 1980-as évek végéig a több települést felölelő Határőr Agrár-cég Kolhoz számos kulturális együtttest és sportcsapatot működtetett, például a Tisza Dal- és Táncegyütttest, ifjúsági vokális, hangszeres együtttest, a kolhoz veteránjainak énekkarát, labdarúgócsapatot, női gyeplabdacsapatot. A kolhoz kínálta művelődési és szabadidős tevékenységek, közösségek szétesésével azonban nem szűnt meg az erre való igény, ezért örvendenek nagy népszerűségnek a görög katolikus egyház kínálta programok: futballmeccs, diszkó, biciklitúra.

A pravoszláv pap és híveinek egy része szerint az ilyen, világias események szervezése és a papok azon való részvétele ellentétes a papi méltósággal. Elrettentő példaként szokták említeni azt az esetet, mikor a görög katolikusok a fiataloknak diszkót rendeztek, ahol ráadásul az egyik fiatal atya maga is táncolt. A pravoszláv pap azt is rosszalja, hogy az új görög katolikus pap egyik vasárnap mise után focizni vitte a híveit. A görög

katolikusok pedig éppen azért szeretik annyira papjukat, hogy megmozgatja és az egyház felé tereli a fiatalokat.

„Nem olyan rég a fiatalokat a mi görög papunk összehívta egy nagy futballmeccsre. Péterfalván a sportzába [sporttelep]. Ilyen fiatal suhanc embereket, házасokat. Csak úgy. Vagy a gyerekeket vitték Palágykomlóra, ilyen hittanvetélkedőre. Itten zajlik valami, az élet.” (G. k. 4.)

Ők nem tartják idegennek a papi hivatástól a különböző programok szervezését, a pap feladatának tartják, hogy *„hittanórát tartson, vagy ilyen szórakozásokat a gyerkőcöknek, hogy jobban odahúzza a templomba”*.

A görög katolikus modernizációhoz tartozik tulajdonképpen a naptárreform is. Egyrészt ezzel is kimutathatták az ortodoxiától és a helyi pravoszláv gyülekezettől való végleges elszakadásukat, másrészt a hangsúly a változáson van. Esetükben a vallási szabályok nem egy zárt, merev rendszert alkotnak, hanem az életmód változásait követni képes, ám legfontosabb elemeiben mégis tradicionális struktúrát. Éppen ez az a jellemvonás, ami hosszú távon a görög katolikus felekezetbe vonhatja az embereket.

Az új típusú „szolgáltatások” mellett a görög katolikus egyház kielégíti a tradicionális vallásgyakorlás elvárásait, sőt, annak igényére szeretné rávezetni az egyéb programokkal magához vonzott fiatalokat is. Összességében a vallásosság jóval szélesebb körét kezdi nyújtani a híveknek, mint a pravoszláv egyház. A hagyományos felfogáshoz tartozik például a máriapócsi búcsún való részvétel, ami szerves része a vallásgyakorlásnak. Az 1990-es évek végétől a zarándoklatok megszervezése és vezetése Bökényben kizárólagosan a görög katolikus papok tevékenységévé vált.

Összefoglalás

Az előzőekben kétéves munka eredményeként igyekeztem feltárni egy kárpátaljai magyar falu, Tiszabökény görög katolikus és pravoszláv felekezete között húzóódó ellentéteket, a viszálykodás történetét, okait. Láthattuk, hogy két, identitásában azonos, egyformán görög katolikus érzelmű gyülekezet áll egymással szemben, akik saját magukat tekintik az 1949 előtti görög katolikus gyülekezet egyetlen jogos folytatásának, ennek bizonyítása, érvényre juttatása váltotta ki az ellenségeskedést. A konfliktus és a vallási identitás feltárása rávilágított arra, hogy a vallási hagyományok erőssége, a népi vallásosság közösségfenntartó szerepe miatt a felülről jövő tiltás lényegében nem változtat meg a vallási identitást. A felekezeti viszálykodás egy konkrét történelmi szituáció terméke, sajátos kelet-közép-európai jelenségnek fogható fel. Bökény esete egyrészt tipikusnak tekinthető, egy diktatórikus hatalom elnyomásai és annak megszűnése után létrejött konfliktushelyzetet láthatunk, ugyanakkor egyéni, hiszen ilyen jellegű szembenállásról máshonnan nincs tudomásunk. A két gyülekezet közötti ellentétek folyamatosan változnak, alakulnak át és teremtenek újabb ütközőpontokat, éppen ezért továbbra is figyelemmel szeretném kísérni, dokumentálni és elemezni a bökényi görög katolikusok és pravoszlávok viszonyának alakulását.

Ha a két felekezet jövőjét mérlegeljük, felmerül a kérdés, meddig létezhet a magyar pravoszláv gyülekezet Tiszabökényben. Vajon akad-e utódja a papnak, aki magyar nyelven tudja végezni a szertartásokat. Erről azonban egyelőre nem érdemes találgatásokba

bocsátkozni, hiszen a pap távozása előreláthatólag csak több évtized múlva fog bekövetkezni. Addig is jelentősen módosulhat a görög katolikusok és pravoszlávok aránya, néhány éven belül kiegyenlítődhet, majd feltételezéseink szerint megfordulhat a két felekezet tagjainak száma. Ezt a görög katolikus felekezetben történő változások, a gyülekezet megerősödése, megszilárdulása teheti lehetővé. Hogy valóban így lesz-e, azt csak további, többéves terepmunka után tudjuk majd megállapítani.

JEGYZETEK

1. A közösségben az ortodox egyházra a pravoszláv elnevezést használják, ezért elsősorban én is ezt a kifejezést alkalmazom.
2. Kárpátalján a magyarokon kívül legnagyobb számban ruszinok éltek, akiket a Szovjetunióban ukránnak tekintettek, ezért napjainkban egy részük már ukránnak vallja magát. A bökényiek leggyakrabban az orosz vagy a hucul kifejezést használják rájuk, de az utóbbinak egyfajta pejoratív jelentése is van. Általában azonban nem tesznek megkülönböztetést a más anyanyelvűek között, mindenkit huculnak vagy oroszoknak, ritkábban ukránnak mondanak.
3. Az 1941-ben végzett népszámlálás adatai szerint a lakosság 96,3%-a vallotta magát magyarnak, 3,3% zsidónak, 0,3% ruszinnak.
4. Az adatközlőimet felekezeti hovatartozásuk alapján jelölöm. Prav. 1: pravoszláv asszony, született: 1940-es évek; Prav. 2: pravoszláv asszony, sz.: 1940-es évek; Prav. 3: pravoszláv asszony, sz.: 1951; Prav. 4: pravoszláv asszony, sz.: 1930; Prav. 5: pravoszláv asszony, sz.: 1930-as évek (a felekezet *kasszírija*); Prav. 6: pravoszláv asszony, sz.: 1924; G. k. 1: görög katolikus férfi, sz.: 1928 (egykori kurátor); G. k. 2: görög katolikus asszony, sz.: 1928; G. k. 3: görög katolikus férfi, sz.: 1960-as évek; G. k. 4: görög katolikus férfi, sz.: 1979 (a felekezet kántora).
5. Bali János és Papp Richárd szóbeli közlése.
6. A bökényi betlehemezés történetével és a két bizánci rítusú felekezet egyházbetlehemeivel többek között egy szemináriumi dolgozat keretében már foglalkoztam, valamint erről a témáról Pákay Viktóriával beszámolót tartottunk a Református Teológiai Doktorok Kollégiuma Egyházi Néprajzi Szekciója által rendezett vallási néprajzi konferencián. A betlehemezés szokását a jövőben még behatóbban szeretném vizsgálni, ezért dolgozatomban csak a legfontosabb jelenségekre térek ki.
7. Pap nélküli, a kántor vezetésével történő istentisztelet.

IRODALOM

BARTHA ELEK

- 1980 A hitélet néprajzi vizsgálata egy zempléni faluban. Debrecen: Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszéke.
- 1984 Etnikus különbségek és a vallások integráló ereje. In Interetnikus kapcsolatok Északkelet Magyarországon. Kunt Ernő – Szabadfalvy József – Viga Gyula, szerk. 97–103. Miskolc: Herman Ottó Múzeum.

- 1991 A vallás és a nemzeti kisebbségek néprajzi kutatása. *In* Nemzetiség-identitás. A IV. Nemzetközi Néprajzi Nemzetiségkutató Konferencia előadásai. Békéscsaba, 1990. október 5–7. Eperjessy Ernő – Krupa András – Ujváry Zoltán, szerk. 47–49. Debrecen: Ethnica.
- 1995 A szakrális tér néprajza. *In* A szakrális építészet ma hazánkban. Lőrincz Zoltán, szerk. 11–24. Szombathely: BDTF.
- 1996 Hagyomány és identitás a magyar görög katolikusok körében. *In* Vallási néprajz 8. Ökumenikus tanulmányok. Küllős Imola, szerk. 191–201. Budapest: Református Teológiai Doktorok Kollégiuma Egyházi Néprajzi Szekciója.

BOTLIK JÓZSEF – DUPKA GYÖRGY

- 1993 Magyarlakta települések ezredéve Kárpátalján. Ungvár–Budapest: Intermix.

KEMÉNYFI RÓBERT

- 2000 Szakrális tér – „etnicitás” – nemzetállam. *In* Paraszti múlt és jelen az ezredfordulón. Cseri Miklós – Kósa László – T. Bereczki Ibolya, szerk. 33–50. Szentendre: Magyar Néprajzi Társaság – Szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum.

KRESZ MÁRIA – N. FEKETE MAGDA – KOVÁRI ZSUZSA – GÖNTÉR ZSUZSANNA – VAGÁCS ANDRÁS

- 1943–1944a Vegyes néprajzi gyűjtés: gazdálkodás, eszközök, házbelső, folklór. EA 4580.
- 1943–1944b Vegyes néprajzi és szociográfiai beszámolók. EA 4581.
- 1943–1944c Népmozgalmi táblázatok és grafikonok, anyakönyvi kijegyzések. EA 4582.

MOHAY TAMÁS

- 1999 A népi vallásosságról. *Magyar Tudomány* 5:532–548.

PILIPKÓ ERZSÉBET

- 1995 Etnikai és vallási identitás a salánki görögkatolikusok körében. *Ethnographia* 106(2): 723–750.
- 1997 Görög katolikus – ortodox ellentét egy kárpátaljai magyar görög katolikus egyházközösségen belül. *Posztbizánci Közlemények* 3:52–62.

PIRIGYI ISTVÁN

- 1991 Bizánci szertartású egyházak. *In* Egyházak és vallások a mai Magyarországon. Gesztelyi Tamás, szerk. 55–73. Budapest: Akadémiai Kiadó.

PUSZTAI BERTALAN

- 1996 Ütköző identitások. Vallási identitás Kárpátalján. *Magyar Egyháztörténeti Évkönyv* 2:201–214.

SZABÓ GYÖRGY, SZERK.

- 1999 Tövises úton az egységhez. Fejezetek a kárpátaljai görög katolikus egyház történetéből. Ungvár: Intermix. /Kárpátaljai Magyar Könyvek, 95./

SZABÓ ISTVÁN

- 1937 Ugocsa megye. Budapest: MTA.

TOMKA MIKLÓS

- 1986 Vallási változás Magyarországon. *In* „Mert ezt Isten hagyta...” Tanulmányok a népi vallásosság köréből. Tüskés Gábor, szerk. 572–600. Budapest: Magvető.

ZSÓFIA GESZTI

“We and those others.” Conflicts between denominations and religious identity in Tiszabökény (Carpathian Ukraine)

This article aims to analyse the forces and processes which can play an integrative role in the life of the inhabitants of a village in the Carpathian Ukraine, Tiszabökény. Among the events and the phenomena determining the everyday activities and the mentality of the villagers, the various religious feasts and the different denominations often seem to be of primary importance. The author's first results based on a two-years fieldwork are exposed here, bringing into focus the religious identity, life and practice of the villagers of Tiszabökény as well as the origin and forms of the conflicts which characterize the relations of two denominations: the Orthodoxes and the Greek Catholics.